

Г.Я.Адамовіч

Набыткі і страты з нагоды выхаду адной надзвычай актуальнай кнігі

Парадаксальныя біяграфіі маюць у наш час не толькі людзі, але і кнігі. І складваюцца іх “жыццяпісы” гэтакім чынам ў не менш парадаксальных варунках сённяшняга дня. Ёсць, прыкладам, патрэба, і грамадская і прыватная, у шэрагу кніг пэўнага накірунку. Прынамсі, у даследаваннях з параўнальнага вывучэння беларускай і замежнай літаратур, адрасаваных агульнаадукацыйным школам. Ніша, якая толькі зрэдку і памалу папаўняецца артыкуламі “Роднага слова”, радзей – іншых перыядычных выданняў.

І вось сабраны зборнік матэрыялаў, у якіх раскрываюцца старонкі з гісторыі сусветнай літаратуры і ўзаемасувязей канца XIX—XX ст.,-- выданне, якое нават у праекце звярнула на сябе ўвагу тых, хто мае дачыненне да беларускай літаратуры, у першую чаргу настаўнікаў і вучняў. Настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры на Беларусі – звыш 16 тысяч. Вучняў – калі падлічыць па тыражу падручніка па беларускай літаратуры для XI класа – крыху болей 150 тысяч, прыблізна столькі ж – вучняў IX класа, дзе таксама вывучаецца літаратура XX ст. А калі ўлічыць студэнтаў-гуманітарыяў, тых, хто так ці інакш цікавіцца праблемамі беларускасці... Відавочна, выданне па літаратурных узаемасувязях павінна мець пераходзячае значэнне.

У чым парадокс?

Мабыць, гэта варта назваць у першую чаргу добра вядомым парадоксам дзяржаўнага заказу і рэзервавання. Увесь тыраж гэтага выдання быў прызначаны школьным бібліятэкам – але далёка не кожная з іх мае ў наш час гэтую кнігу. На пачатку вясны, у свабодны продаж гэта кніга не паступала.

Тлумачыцца гэты парадокс і другой важнай тэндэнцыяй нашага быцця: парадоксам марнавання. Марнавання не толькі жыцця і здароўя, тых першасных прыродных правоў, якія не толькі асветнікамі, але яшчэ і ў антычнасці былі названыя імі: правамі на шчасце і здароўе, на жыццё і прыватную ўласнасць, на яе, уласнасці, свабоднае выкарыстанне. Марнавання талентаў і прафесіяналізму... усяго таго, што нават і народжанае, асуджанае марнавацца на задворках, у баку ад магістральнага Шляху ў міфалагічнае мінулае.

Выйшла, але аказалася адкінутай на зацненую сцяжынку ўдалачыні ад Шляху, кніга, якая якраз і магла б паспрыяць гуманізацыі адукацыйнага працэсу, пашырэнню асветніцкіх ідэалаў, фарміраванню нацыянальнай ідэі, складанню сапраўдных грамадскіх прыярытэтаў, у цэнтры якіх стаяла б асоба і “чалавека культуры”, і “чалавека гуманнага”. Але тыя арыенціры аказаліся страчаныя. Да новых ніяк не дацягнуцца.

Дык што ж мы набылі і што страцілі з выхадам кнігі Е.А.Лявонавай “Плыні і постаці”?

Невялікае, крыху болей за 300 старонак, выданне рэпрэзентуе даволі вялікі па сістэмных параметрах матэрыял з гісторыі і тэорыі літаратуры і кампаратывістыкі. У ім у сваіх асноўных накірунках выяўляюцца набыткі і пошукі сучаснага беларускага літаратуразнаўства.

Найбольш агульная структура кнігі прадстаўляе дзве галіны вывучэння літаратуры: гістарычнае і параўнальнае літаратуразнаўства. Першы раздзел прысвечаны літаратурным з’явам канца XIX—пачатку XX стагоддзя, асобнаму (па ліку, пятому) перыяду развіцця сусветнага літаратурнага працэсу. Другі ахоплівае замежную літаратуру XX ст. (6-ы і 7-ы перыяды разам). Прынцып параўнальнага вывучэння літаратуры вылучаны ў трэцім раздзеле: “Беларуская літаратура ў кантэксце сусветнай: вопыты прачытання”. Накірунак даследавання – ад беларускага да сусветнага – дапаўняецца выбранымі старонкамі першых двух раздзелаў: ад замежнага да беларускага.

Кожная з частак мае сваю будову, якая больш поўна рэпрэзентуе асноўныя падыходы да вывучэння літаратуры.

Першы падыход – тэарэтычны. Звесткі па тэорыі сусветнай літаратуры (імпрэсіянізм, сімвалізм, рэалізм, экзістэнцыялізм і г.д.), вылучаныя ў асобныя параграфы, дапаўняюцца тэарэтычнымі пытаннямі, якія звязаныя з творчасцю асобных аўтараў (тэорыя “эпічнага тэатра” Брэхта, традыцыя і індывідуальнасць – па творах Эліята, жанр і стыль – на аснове рамана Г.Канта і інш.). Відавочна, што тэарэтычны падыход цесна звязаны з гістарычнымі рэаліямі.

Так, тэорыя “эпічнага тэатра” Брэхта разглядаецца ў кнізе па сваіх асноўных параметрах: і ў сацыокультурным кантэксце часу (прычым, як дакладна-лаканічна, так і непасрэдна-эмацыйна праведзена аўтарам тэксту сувязь паміж стратаю розуму і маральнасці нямецкай нацыяй у 30-ыя гады, і прычынамі ўзнікнення тэорыі Брэхта, якая была прызначана “абуджаць людскую свядомасць”), і як літаратурна-мастацкая парадыгма, што процістаіць драматычнай форме арыстоцэлеўскага тэатра; супастаўляюцца і проціпастаўляюцца тэрміны “эфект ачужэння” і гегельянскае “адчужэнне”, як і паняцце “остранение” Шклоўскага.

Тэарэтычныя паняцці і падагульненні, аналіз паэтыкі жанра (рамана, навелы) знаходзім і ў матэрыялах, прысвечаных А.Маруа, Г.Канта і інш. Нават калі творчасць асобных пісьменнікаў не вывучаецца ў школе, такія раздзелы карысныя тэарэтычнымі распрацоўкамі актуальных праблем сучаснага літаратуразнаўства.

Другі падыход – крытыка-біяграфічная характарыстыка літаратурнай з’явы: даследуецца жыццё і творчасць Ібсэна, Канапніцкай, Цвейга і інш., а таксама пісьменнікаў, нават калі ў цэнтры ўвагі вылучаюцца асобны твор або пэўная праблема.

Здаецца, у наш час няма патрэбы пералічваць усе больш-менш значныя факты жыцця і творчасці замежнага або беларускага аўтара. Час эмпірычнага

літаратуразнаўства, галоўнай м.тай якога быў збор інфармацыі, яе пашырэнне і паглыбленне, мінуў. Звесткі з творчых біяграфій у сваёй найбольшай паўнаце захоўваюцца і энцыклапедыях і даведніках, становяцца матэрыялам для камп'ютарных праграм. Ад дэскрыптыўнага літаратуразнаўства навуцка пераходзіла да тыпалагічнага, а затым і сістэмнага, комплекснага вывучэння літаратуры. Пра гэта варта помніць і пры стварэнні праграм і падручнікаў па літаратуры. Пра гэта нагадваюць і старонкі прапанаванага выдання.

Фактаў з біяграфіі таго ці іншага пісьменніка ў зборніку Е.Лявонавай зашмат. Але асобна вылучаныя, асэнсаваныя ў кантэксце канкрэтна-гістарычнага часу, лёсу чалавека, у парадыгме наступных пакаленняў і іншанацыянальных культур, паўстаюць наноў “зорныя”, экзістэнцыйныя моманты. Так, “жыццёвы лёс змушаў Эміля Эрзога (сапраўднае імя і прозвішча пісьменніка) судакранацца з рознымі нацыянальнымі культурамі і рознымі шляхамі іх фарміравання. Як мы пераканамся, мастак меў падставы гаварыць пра сябе як пра грамадзяніна не толькі Францыі, але і Еўропы. Нарадзіўся ён у сям’і вядомых у Францыі прамыслоўцаў” і г.д. (пра Андрэ Маруа).

Трэці падыход – праблемны. Ён звязаны з пастаноўкай пытанняў “гісторыя і сучаснасць” (у творчасці Г.Сянкевіча), “чалавек і гісторыя” (па творах Рыхтэра, Грына, Вонегута), “псіхалагізм” (у творчасці нарвежца Кнута Гамсуна), “вайна і літаратура” (у т.л. першая сусветная) на прыкладах асобных твораў замежных (і беларускіх) пісьменнікаў.

Вайна – праблема, для беларускай нацыі балючая ва ўсе стагоддзі, у рэчышчы літаратурна-мастацкіх пытанняў – адна з ключавых ў яе культуры. У экзістэнцыйным плане высвятленне гэтай праблемы вымагае сістэмы каардынат, што пралягаюць паміж універсаліямі: чалавек – народ – чалавецтва. Тых, што гінулі ў ваенных дзеяннях з іншымі плямёнамі старажытных дўтарых маглі пералічыць паасобна: так, у “Энеідзе” Вергілія ў часе адной сушыкі загінулі 75 чалавек – і ўсе яны пералічаныя пайменна. Першая сусветная вайна уздыбіла, узвяла на плаху цэлыя народы – ахвярамі аказаліся мільёны, дзесяткі мільёнаў. Тое, што ўцягне ў сваё крывавае жэрла ўсё чалавецтва, будзе апошняй.

Гэтай тэме, скразной у беларускай літаратуры і літаратуразнаўстве, прысвечаны не толькі асобны артыкул кнігі Е.Лявонавай, але і іншы матэрыял – у распрацоўцы пытанняў “чалавека і гісторыя”, па творчасці Гашака і Фейхтвангера, Б.Брэхта, у т.л. акрэсленых паняццем “антыўтопія” – у сувязі з “законам захавання гвалту”...

Хутка споўніцца амаль дзесяцігоддзе, як беларускімі вучонымі і педагогамі пастаўлена праблема кантэкстуальнага вывучэння літаратуры. У рэчышчы гэтай адукацыйнай праграмы кніга мае наступную парадыгму асэнсавання праблемы кантэксту.

Па-першае, у гісторыка-тэарэтычным плане ў кнізе прадстаўлены і паасобку і ў адзінстве два прынцыпы даследавання літаратуры: храналагічны і тэарэтычны (аб чым сказана вышэй).

Па-другое: у сістэме сусветнай літаратуры беларуская мае свае ўзаемаадносіны, вядзе філасофска-эстэтычны, вобразна-паэтычны дыялог з самымі рознымі іншанацыянальнымі літаратурамі. У гэтым сэнсе варта спыніць увагу на тых нацыянальных мовах, нацыянальных літаратурах, прадстаўнікамі якіх з’яўляюцца вылучаныя ў кнізе пісьменнікі. Найбольш поўна прадстаўлены пісьменнікі нямецкамоўных літаратур. Сярод даследчыкаў і перакладчыкаў з нямецкай побач з імёнамі У.Сакалоўскага, В.Сёмухай, Л.Баршчэўскім называем і Е.Лявонаву, артыкулы якой у беларускім друку прысвечаны найперш прадстаўнікам гэтай літаратуры і зараз сабраныя разам пад вокладкай аднаго выдання.

У кнізе “Плыні і постаці” знаходзім і пісьменнікаў, чые жыццёвыя лёсы і творчасць былі так ці інакш звязаныя з Беларуссю: Э.Ажэшка, М.Канапніцкая. Польшкія пісьменнікі маюць на Беларусі сваіх сталых даследчыкаў і шматлікіх прыхільнікаў. Новае вяртанне да вядомых імёнаў нагадвае пра іх неўміручае значэнне для беларускай культуры, пра ролю іх творчасці ў выхаванні нацыянальнай самасвядомасці, ва ўзбагачэнні агульнага беларуска-замежнага кантэксту.

Літаратуры скандынаўскіх краін прадстаўлены імёнамі Г.Ібсэна і К.Гамсуна.

Літаратура ЗША: Дж.Лондан, У.Фолкнер, Э.Хемінгуэй, Т.С.Эліят (англа-амерыканскі паэт), К.Вонэгут, -- якая аказалася ў цэнтры ўвагі аўтара “Плыняў і постацяў”, вылучаецца на Беларусі ў асноўным у рэчышчы рускамоўнай культуры. Уключэнне амерыканскіх аўтараў у беларускі кантэкст пашырае тэаўрус сусветнага ў нацыянальным, выяўляе тыя агульныя тыпалагічныя прыкметы, што лучаць між сабой літаратуры розных краін.

Такім чынам у беларускі кантэкст больш шырока ўводзяцца асобныя нацыянальныя літаратуры ў постацях іх выбітных прадстаўнікоў, што пераконвае ў плённасці двухбаковых сувязей, выяўляе непадробную цікавасць да іншых народаў з боку прадстаўнікоў беларускай культуры.

Па-трэцяе: сусветная літаратура разглядаецца і як “пантэон” вялікіхпісьменнікаў. У беларускамоўным выданні прадстаўлены шэраг з прадстаўнікоў канца XIX—XX стагоддзя: Дж.Лондан, Г.Ібсэн, К.Гамсун, Р.М.Рыльке, Г.Ман, Г.Гесэ, Л.Фейхтвангер, А.Маруа, Ст.Цвейг, Б.Брэхт, Т.С.Эліят, У.Фолкнер і нш.

Добра вядомым на Беларусі было імя Ібсэна яшчэ пры жыцці нарвежскага пісьменніка. Уражвае, прыкладам, той факт, што ў 1914 г. (Ібсэн памёр у 1906 г.) па ініцыятыве Гомельскага музычна-драматычнага таварыства адбыўся т.зв. “літаратурны суд” над Брандам – героем аднайменнай драмы Ібсэна. Даследаваў больш падрабязна праблему пашырэння творчасці Ібсэна

на Беларусі У.М.Конан. Відавочна, што да грунтоўнага матэрыялу Е.Лявонавай, якая сцісла назвала асобныя прыклады з кантэксту, варта дадаць, прыкладам, звесткі з іншых выданняў (як з вялікага артыкула пра Ібсэна ў ЭЛіМБел, т.2, с.548—549). Да гэтага выдання варта ўсё ж звяртацца ў тых ці іншых выпадках, адшукваючы матэрыял па сувязях замежных пісьменнікаў з беларускай культурай.

Зварот да творчасці Брэхта з боку беларускіх сатворцаў у драматургіі, перакладчыкаў, даследчыкаў (літаратура- і мастацтвазнаўцаў) у розныя часы сведчыць не толькі пра цікавасць да яго творчасці з гісторыка-тэарэтычных, філасофска-эстэтычных пазіцый (як стваральніка “эпічнага тэатра”), але і пра актуальнасць пераасэнсавання адкрыццяў Брэхта ў рэчышчы “жывой культуры” Беларусі.

Асобныя беларускія пісьменнікі, чыя творчасць вывучаецца ў параўнальным кантэксце з заходнееўрапейскімі аўтарамі (М.Гарэцкі і А.Разанаў), ужо не аднойчы станавіліся аб’ектам увагі даследчыкаў беларускай літаратуры.

Каардынаты мастацкага свету Разанава пастолькі сінтэтычна-універсальныя, што толькі з адной меркай падыходзіць да яго немагчыма. Е.Лявонава раскрывае ўсебаковасць гэці Разанава як паслядоўніка і прадаўжальніка еўрапейскіх традыцый – у кантэксце філасофска-эстэтычных пошукаў еўрапейскіх аўтараў (у т.п. праблем “рэчыўнасці”, “гукапісу”, а таксама постмадэрнізму). Прыгледзеныя прыклады кантактных і тыпалагічных сувязей пераконваюць: Разанаў – паэт еўрапейскага менталітэту, маштабу і ўзроўню, сфарміраваны ў рэчышчы еўрапейскіх культурных традыцый. Але гэткае аказалася магчымым пры трываласці нацыянальных каранёў, мгутнасці нацыянальнай самасвядомасці, “веры, надзеі і любові” да роднага, якое ўспрынятае як неад’емная частка быцця ў сусвеце.

Відавочна, што вывучэнне літаратуры як “пантэона” дазваляе праводзіць цікавыя паралелі—тыпалагічныя, кантактныя, генетычныя; вынаходзіць агульнае і чэпадобнае, разважаць аб традыцыях і наватарстве ў літаратуры, аб “настаўніцтве” і “вучнёўстве” і г.д. Пісьменнікаў, творчасць якіх мае багатую сферу інтэртэкстуальнага, і ў замежных, і ў беларускай літаратурах шмат. Так што рух у гэтым накірунку вывучэння ўзаемасувязей беларускай і сусветнай літаратур надзвычай плённы і шматабяцаючы.

Чацвёртае: літаратура ёсць і “пантэон” герояў, у якіх аўтар увасабляе свае веды, веру, надзеі і расчараванні ў асобе чалавека. Асабліваю цікавасць у гэтым сэнсе ўяўляе артыкул пра Жана-Батыста Грануя – героя рамана Патрыка Зюскінда “Парфума”. Працягваючы размову на прапанаваную Е.Лявонавай тэму, падкрэслім: гэты герой – з выключных у сусветнай літаратуры. Але яго выключнасць асаблівага кшталту. Ён – з кагорты тых, што народжаныя ад прабацькі-звышчалавека, з тых, пра каго словамі Г.Гесэ таксама можна было б сказаць: выкідыш, дзікі, няўдалы эксперымент

прыроды. Герой, якому ўжо не трэба ламаць сябе, узвышаючыся над натоўпам, ісці шляхам ператварэння, этапамі ніцшэанскага героя. Ён народжаны са звышьякасцямі, звышмагутнасцямі, але асуджаны быць не столькі звышчалавекам, колькі з'яўляючыся ім па сутнасці, быць “недачалавекам”-- з прычыны страты таго, што і рабіла на гістарычным шляху чалавека чалавекам.

Побач з прыроднай, біялагічнай іпастасцю ў гісторыі цывілізацыі ішло фарміраванне чалавека як асобы двусабовай – з выразным сацыяльным пачаткам, уменнем і патрэбаю арыентавацца ў гістарычных варунках грамадскага жыцця. У Грануя назіраецца выразнае разбурэнне гэтай (сацыяльна прыемлемай) функцыі. Трэцяя ж іпастась – псіхіка – акрэсліваецца ў двух накірунках: адны пачуцці ў Грануя разбураюцца, лепш сказаць, іх не было ўвогуле (міласэрнасці, спачування, любові, вернасці, самаахвярнасці і інш.), другія – пагарда да людзей, нямавісьць, прага славы -- узмацняюцца. Гэтыя разбуральныя пачуцці плюс выключнае панаванне біялагічнага, жывёльна-інстыктыўнага і вылучаюцца вобраз Грануя як вобраз “недачалавека” ў сучаснай літаратуры. Увага да гэтага вобраза ў кантэксте кнігі дазваляе паставіць пытанне аб жыццёвасці такога тыпу “недачалавекаў”, аб іх пашырэнні ў наш час. Пра што і папярэджвае раман Зюскінда і зварот да гэтай тэмы ў беларускамоўным выданні. Новы кантэкст пралягае ў напрамку ад гэтага вобраза – да вобразаў карнікаў – і з аднайменнай кнігі А.Адамовіча, і з іншых твораў беларускай літаратуры.

Чалавек як філасофская парадыгма прадстаўлены і ў аналізе рамана “Стэпавы воўк” Г.Гесэ.

Пятае: сусветная літаратура разглядаецца і як “залаты фонд” помнікаў, створаных у розныя часы прадстаўнікамі нацыянальных культур. Асэнсаванне гэтых помнікаў беларускімі даследчыкамі, тым больш уключэнне іх у літаратурны працэс, у навукова-даследчы, тым больш, у навучальны агуалізуе мастацкі свет твора, пэўным чынам, прыпадабняе яго з рэаліямі беларускага жыцця, прымушае задумацца над заканамернасцямі і асаблівасцямі гісторыі нацый і лёсу чалавека.

Раман “Вернападданы” Генрыха Мана раскрывае сацыяльную і псіхалагічную праблему існавання і пашырэння “вернападданіцтва” ў гісторыі грамадства. Побач з гэтым творам можна было б змясціць разважанні пра пастаноўку на Вольнай сцэне п’есы “Кар’ера Артура Уі” брата Генрыха -- Томаса Мана. Кантэкст праблемы, відавочна, надзвычай шырокі.

“Калыска для кошкі” К.Вонегута – тая ж праблема: папярэджвання, дакладней кажучы, пытанне грамадскай функцыі, публіцыстычнасці мастацкай прозы. Калі Г. і Т.Маны абагульнялі бачанае, дык Вонегут папярэджвае аб тым, што мае быць, што абавязкова будзе, калі... Вось гэтак “калі...” і ўводзіць твор Вонегута ў рэчышчы антыўтопіі, таго, што ёсць і ў беларускім кантэксте, прыкладам, у выглядзе “Апошняй пастаралі”

А.Адамовіча і пастаноўкі гэтага твора на беларускай сцэне М.Дзінавым (на Вольнай сцэне).

Такім чынам, як кажуць, “на ліцо” тое, што чытачы набылі з выхадам кнігі Е.Лявонавай “Плыні і постаці”. Гэтаксама відавочна і тое, што страцілі.

Набыткі, безумоўна, самыя добрыя. Асабліва для “падрыхтаванага” чытача, для “чалавека культуры”. Кніга, адрасаваная настаўніку, усё ж мае адметнасць інтэлектуальнай плыні. Наўрад ці ўвесь матэрыял можа быць добра зразумелы не толькі вучнямі, але і настаўнікамі. І ўсё ж асаблівая філасафічнасць кнігі грунтуецца на мностве дакладных фактаў, на дасканаласці аналізу літаратурных тэкстаў і паэтыкі мастацкага свету пісьменнікаў. Гэты эмпірычны матэрыял – якраз тое, што патрэбна для вывучэння літаратуры. А інтэлектуалізм – тая вышыня, якая прамянее перад чытачамі, вабячы імкнучца да яе спасціжэння.

Імкнучца ў гэтым накірунку варта і настаўніку і вучню. Працаваць трэба і тым, хто мае гэту кнігу – паглыбляючы, пашыраючы акрэсленыя “плыні і постаці”. Кніга дапаўняе шмат з таго, што выйшла па-беларуску, ставіцца на беларускай сцэне, асэнсоўваецца гуманітарыямі. Яе матэрыял дапаўняюць іншыя выданні, але ў гэтым сэнсе кніга Е.Лявонавай становіцца пэўным арыенцірам у пошуках.

Нашмат болей працаваць трэба тым, хто не мае гэтай кнігі. Бо яна ёсць – і яе нібыта няма. З яе выхадам аказалася страчанай надзея набыць “Плыні і постаці” ў прыватную бібліятэку.

І ўсё ж – маленькая частка праблемы выкладання беларускай літаратуры ў кантэксце сусветнай можа быць вырашана з гэтым выданнем. Але праблема ўсё роўна застаецца – для ўсіх, хто лічыць духоўнаю патрэбаю прыпасці, далучыцца да крыніц сусветнай літаратуры. Мабыць, толькі “завеі, снежань” заносзяць тыя з іх, што крынічаць на зямлі беларускай з нетраў усепланетнай культуры. Але калі знайдзецца магчымасць – прыпадзіце да гэтых крыніц ...